

Vlasta Zajec

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Nekoliko drvenih kipova iz Istre izrađenih prema istim predlošcima

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 14. 12. 2001.

Sažetak

U radu se interpretira nekoliko dosad neobjavljenih drvenih kipova s područja Istre izrađenih prema istim predlošcima, ali zamjetno različite kakvoće. Kipovi sv. Filipa i sv. Jakova u istoimenoj župnoj crkvi u Filipani djela su baroknih stilskih obilježja koja kakvoćom dosežu jedan od vrhunaca drvene barokne plastike u Istri. Na temelju visokog stupnja srodnosti sa skulpturom iz Filipane iznesena je pretpostavka da je kip svetice manirističkih stilskih obilježja iz Zbirke Rošić u Zagrebu djelo istog majstora. Kipovi dvaju svetaca iz crkve sv. Stjepana u Lesišćini djela su manje vještog majstora koji se poslužio

istim predlošcima. Iako su u usporedbi s ostalim djelima ove skupine kipovi oltara sv. Stjepana u istoimenoj crkvi u Brseču radovi skromnijeg dosega, riječ je o vrijednim primjercima provincijalnog i rusitičnog baroka naglašene ekspresivnosti. Na temelju stilskih osobina kipova te arhitekture i ornamentike brsečkog oltarnog nastavka za prikazanu je skulpturu ponudena okvirna datacija u razdoblje kraja 17. i početka 18. stoljeća te su konstatirani utjecaji srednjoeuropskog kiparstva i oltaristike.

U tri crkve na području Istre – župnoj crkvi sv. Filipa i Jakova u Filipani na južnom dijelu poluotoka, crkvi sv. Stjepana u Lesišćini na njegovom sjevernom dijelu i crkvi sv. Stjepana u Brseču na jugoistočnim padinama Učke, te u Zbirci Rošić u Zagrebu nalazi se nekoliko, u dosadašnjoj literaturi nezabilježenih drvenih skulptura čija obilježja ukazuju na uporabu istih predložaka.

U crkvi sv. Filipa i Jakova u Filipani, na konzolama postavljenima sa svake strane kamenoga glavnog oltara, nalaze se dva drvena kipa: figuru s desne strane po školjkama na peleurini prepoznajemo kao sv. Jakova, pa prema analogiji figura s lijeve strane predstavlja drugog titulara crkve – sv. Filipa. Figure svetaca danas su posve prelivene imitacijom pozlate, čime je narušena njihova izvorna kakvoća,¹ no temeljne plastičke vrijednosti i stilska obilježja skulpture ipak su čitljivi.

Figure su zamišljene kao komplementaran par. U visini struka snažno se bočno izvijaju, unazad povlačeći torza i snažno zabacujući glave. Protutežu bočnom izvijanju figura čine u suprotnom smjeru ispružena ruka i noga u iskoraku. Plašt sv. Filipa, povučen jednim krajem ispred tijela, zateže se uz njegovu ustranu izbačenu nogu, naglašavajući energičnost iskoraka, a njegovu površinu presijecaju dugačke linije koso postavljениh, uskobridnih nabora koje se spajaju pod svečevom desnom rukom. Iz iste točke šire se i suprotno usmjereni, zrakasto poredani uski nabori gornjeg dijela haljine. Vijugava linija ruba okomitog ovjesa plašta, što se uspinje prema svečevoj desnoj ruci, dodatno ističe tu točku kao žarište kompozicije. Napeta lepeza nabora koji se ulijevaju i šire iz čvorišta pod svečevom rukom potcrtava pokret figure i potenci-

ra dinamizam cjeline, a kontrastiranje zaglađenih površina draperije s linijama uskih nabora i izmjena zasjenjenih i osvijetljenih dijelova oprostorenog okomitog ovjesa plašta stvaraju slikovite efekte. Za razliku od raščlambe draperije sv. Filipa koja dosljedno prati pokret figure, draperiju figure sv. Jakova odlikuju raznolikije usmjereni spletovi nabora na kojima mnogostruk lom svjetlosti stvara raznovrsnije slikovite učinke. Muževne glave svetaca, plastički naglašeni obrva i ličnih kostiju i uzdignutih, sumarno modeliranih kratkih brada, zrače robustnom energijom, potencirajući naglašenu ekspresivnost ovih figura. Silina njihovog pokreta, potencirana dinamično ritmiziranom draperijom, stilski određuje ove kipove kao barokna djela. Domišljenošću kiparskih rješenja i vrsnoćom izvedbe ta se skulptura svrstava među najkvalitetnije primjere drvene barokne plastike u Istri.

Izvorni kontekst kipova u Filipani nije izvjestan. Budući da su izdvojeni od arhitekture oltara uz koji su smješteni i da su u odnosu na njegove dimenzije maleni, vjerojatno nisu izvorno zamišljeni kao dio iste cjeline s tim oltarom. Prema obilježjima njegove arhitekture i ornamentike, oltar se može datirati u prvu polovinu 18. stoljeća. U njegovoj lučno zaključenoj niši danas se nalazi gipsani kip Bogorodice s Kristom. U izvještaju iz 1742. godine² zabilježeno je da se u filipanskoj crkvi nalaze četiri oltara o kojima se brinu bratovštine Majke Božje Karmelske, Majke Božje Krunice, sv. Filipa i Jakova i sv. Antuna Padovanskog. Oltara Majke Božje Karmelske danas više nema, a patrociniji preostala tri oltara u crkvi pokapaju se s navedenim zaštitnicima bratovština. Na temelju toga s vjerojatnošću možemo pretpostaviti da je današnji glavni oltar podignut prije 1742. godine.³ Posjetiv-

Filipana, župna crkva sv. Filipa i Jakova, glavni oltar (foto: V. Zajec)
Filipana, parish church of St. Philip and St. Jacob, main altar

ši tijekom pastoralnog pohoda 1701. godine Filipanu, biskup J. M. Bottari u svojem izvještaju bilježi da je »*poduzetni župnik svojom marljivošću ukusno uljepšao crkvu i još će je ukrasiti*«. ⁴ Nažalost, ne navodi se potanje o kakvim je zahvatima riječ. Je li možda već u to vrijeme podignut oltar ili su nabavljeni kipovi? Vitalna energija silovitog, ali ne i u punoj mjeri oslobođenog i nesputanog pokreta figura sv. Filipa i sv. Jakova dopušta prijedlog okvirne datacije kipova na kraj 17. ili prva desetljeća 18. stoljeća. Zasad nisu pronađeni konkretni primjeri oblikovno i stilski analogne datirane skulpture koji bi pomogli preciznijem datiranju kipova i profiliranju njihova majstora. Kontrolirani tijekom draperije koja obavlja figure ne prigušujući, već naprotiv naglašavajući njihovu tjelesnost, odgovara shvaćanju figure prevladavajućem u okvirima južne, mediteranske kiparske tradicije, ali srodna rješenja nisu nepoznata ni srednjoeuropskom baroknom kiparstvu. Upravo u tom, sjevernom smjeru, vode nas tipovi

svetačkih fizionomija – gotovo surovih virilnih lica snažnog ekspresivnog naboja.

Elementima impostacije te dispozicijom i raščlambom draperije, kipovima iz Filipane srodan je kip svete nesačuvanih atributa pohranjen u privatnoj zbirci u Zagrebu. Figura vrlo izduženih proporcija izvija se u visini struka udesno, naginjući u istom smjeru i uzdignutu, blago prema naprijed potisnutu glavu, dok u suprotnom smjeru pruža dlanom prema gore okrenutu lijevu ruku. Ukošeni nabori plašta usmjereni su prema lijevom boku, otkuda se ruši višestruko uvijen, oprostoren ovjes draperije krivudavo izlomljene rubne linije. Zamjećujemo i srodne oblikovne pojedinosti: uglat lom draperije donjih dijelova haljine, ovalna užljebljenja na ovjesima plašta, a s kipovima u Filipani zagrebački kip dijeli i sumarnu obradu kose, slično oblikovanje dlanova ispupčenih krajeva s tankim štapičastim prstima te karakterističan izgled širokih, blago prema naprijed povijenih ramena. Širo-

Filipana, župna crkva sv. Filipa i Jakova, kip sv. Filipa (foto: V. Zajec)

Filipana, parish church of St. Philip and St. Jacob, statue of St. Philip

Filipana, župna crkva sv. Filipa i Jakova, kip sv. Jakova (foto: V. Zajec)

Filipana, parish church of St. Philip and St. Jacob, statue of St. Jacob

Filipana, župna crkva sv. Filipa i Jakova, kip sv. Jakova (foto: V. Zajec)

Filipana, parish church of St. Philip and St. Jacob, statue of St. Jacob

ko i plitko modelirano, gotovo splošnjeno svetičino lice svjedoči o idealima udaljenim od klasične tradicije, upućujući, kao i u primjeru kipova u Filipani, na srednjoeuropsko ishodište. Je li to Slovenija koja je, po svemu sudeći, u 17. stoljeću za Istru bila najznačajniji posrednik srednjoeuropskih kiparskih iskustava ili neka udaljenija zemlja podalpske regije, zasad nije moguće utvrditi.

Uz brojne srodnosti, među kipovima zamjećujemo i pojedine razlike. U usporedbi s filipanskim figurama, zagrebačku figuru odlikuju naglašeno izdužene proporcije i umjereniji pokret. Zaglađivanjem draperije uz njezinu izbačenu desnu natkoljenicu prekinut je slijed ukošenih nabora, čime je prigušena snaga pokreta, a crtež nabora ograničen na dekorativan učinak. Podignut pogled i gotovo neprimjetno razmaknute usne boje izraz njezina glatkog i smirenog lica suzdržanim sentimentom. U usporedbi s baroknim kipovima iz Filipane, izdužena figura svetice izvijena u blagom spiralnom

pokretu primjer je stilski konzervativnijeg rješenja. Ono ne prelazi okvire manirizna – stila koji u dijelu srednjoeuropskog kiparstva opstaje sve do kraja 17. stoljeća.

Podrijetlo zagrebačkog kipa nije poznato, no uzmemo li u obzir njegovu sličnost s filipanskim kipovima te činjenicu da se u zbirci kojoj pripada nalaze brojni drveni kipovi s područja Istre, gotovo je sigurno da se i on nekoć nalazio u nekoj od istarskih crkava. Vrsnoća tog kipa i brojne srodnosti koje dijeli s kipovima iz Filipane otvaraju mjesto pretpostavci da je riječ ne samo o djelima nastalim prema srodnim predlošcima nego i o djelima istog majstora ili radionice. Iako je zagrebački kip desetak centimetara viši od filipanskih, nije isključeno ni da su ta tri kipa nekoć pripadala istoj oltarnoj cjelini. Istaknuta različitost stilskih obilježja ne mora značiti i razliku u vremenu nastanka kipova već se može tumačiti kao izraz razlikovanja muškog i ženskog tipa – dok su muškim figurama pridane razgibanost i energičnost pok-

Zagreb, Zbirka Rošić, kip svetiце (foto: M. Dvorščak)

Zagreb, Rošić Collection, statue of woman saint

Lesišćina, crkva sv. Stjepana, kip sveca (foto: V. Zajec)

Lesišćina, St. Stephen's Church, statue of saint

Lesišćina, crkva sv. Stjepana, kip sv. đakona (foto: V. Zajec)

Lesišćina, St. Stephen's Church, statue of holy deacon

reta što rezultira njihovom naglašenijom dinamičnošću i oprostrenošću, usukanu i izduženu žensku figuru odlikuju elegancija i odmjerjenost pokreta. Još uvijek aktualna maniristička rješenja u izričaju ovog majstora govore u prilog datacije zagrebačkog kipa u razdoblje kraja 17. ili početka 18. stoljeća kakva je ponuđena i za kipove u Filipani.

Istim se predlošcima poslužio i majstor bosonogog svetačkog lika čiji je kip pohranjen u crkvi sv. Stjepana u Lesišćini. Zbog androginih obilježja figure i nedostatka svetačkih atributa nije moguće procijeniti je li riječ o svetici ili taj lik mladenačkog lica i poluduge kose prikazuje mušku figuru – možda sv. Ivana Evanđelista. U impostaciji figure te u dispoziciji i raščlambi draperije zamjećuju se brojne sličnosti s rješenjima iz Filipane i Zagreba. Zaglađeno i široko lice fi-

gure, rubljeno sumarno modeliranom poludugom kosom, ti-pološki je srodno fizionomiji svetiце iz Zagreba. Dok brojne sličnosti s kipovima iz Filipane i Zagreba svjedoče uporabu istih predložaka, kakvoća kipa iz Lesišćine govori o manje vještom majstoru. Nerazumijevanje naravi kontraposta rezultiralo je nesigurnim balansom figure i, u usporedbi s prethodnim primjerima, nezgrapnom širinom njezina obrisa, a razlike zamjećujemo i u tretmanu draperije – poprečni ovjes plašta masivan je i otežao, dok je okomit ovjes plašta ispod desne ruke znatno manje oprostoren. Unatoč nabrojenim slabostima, riječ je o solidnom djelu za istarske okvire koje na temelju srodnosti s kipovima u Filipani i Zagrebu možemo približno datirati u isto razdoblje prijelaza 17. stoljeća u 18. stoljeće. U crkvi u Lesišćini nalazi se i vrlo oštećen kip koji

Lesišćina, crkva sv. Stjepana, kip sveca, detalj (foto: V. Zajec)
Lesišćina, St. Stephen's Church, statue of saint, detail

prikazuje sveca odjevenog u ruho đakona. Budući da je visinom jednak prethodno opisanom kipu te da s njim dijeli srodna obilježja poput istaknutih širokih ramena i jednostavnih, tvrdo lomljenih nabora donjeg dijela haljine vjerojatno su oba kipa nekoć pripadala istoj cjelini.

Podrijetlo kipova iz Lesišćine nije poznato, no, po svemu sudeći, nisu izrađeni za crkvu u kojoj se nalaze. U njoj se nalaze tri jednodijelna drvena oltarna nastavka sa slikanim palama – lijevi bočni oltar može se okvirno datirati u sredinu 17. stoljeća, a glavni oltar u drugu polovinu 17. stoljeća, dok je desni bočni oltar preskroman i vjerojatno znatno kasniji rad. U usporedbi s oltarima, kipovi su znatno vrsnija djela koja im ne odgovaraju ni oblikovno niti stilski, a mala je vjerojatnost da se u ovoj zabačenoj seoskoj crkvi nekoć na-

lazio još jedan oltar na kojem su ovi kipovi mogli biti smješteni.

Na iste predloške oslonio se i majstor skulpture glavnog oltara crkve sv. Stjepana u Brseču,⁵ no njegova se djela kakvoćom znatno razlikuju od prethodnih primjera. Na lijevom kraju oltarnog nastavka u Brseču nalazi se svetac robustne fizionomije i kratke brade, a na desnom svetac duže brade s mačem u ruci – vjerojatno je riječ o sv. Petru i sv. Pavlu. Dok u postavi nogu figure sv. Petra uočavamo sličnosti s figurom svete iz Zagreba i figurom bosonogog sveca iz Lesišćine, snažno unazad zabačena glava i gornji dio tijela ukazuju na vezu s rješenjima iz Filipane. Analogije zamjećujemo i u raščlambi draperije, s umnoženim dijagonalno postavljenim naborima usmjerenim prema istoj točki i motivom valovito uvi-

Brseč, crkva sv. Stjepana, oltar sv. Stjepana
Brseč, St. Stephen's Church, St. Stephen's altar

Brseč, crkva sv. Stjepana, oltar sv. Stjepana, kip sv. Petra (foto: V. Zajec)

Brseč, St. Stephen's Church, St. Stephen's altar, statue of St. Peter

Brseč, crkva sv. Stjepana, oltar sv. Stjepana, kip sv. Pavla (foto: V. Zajec)

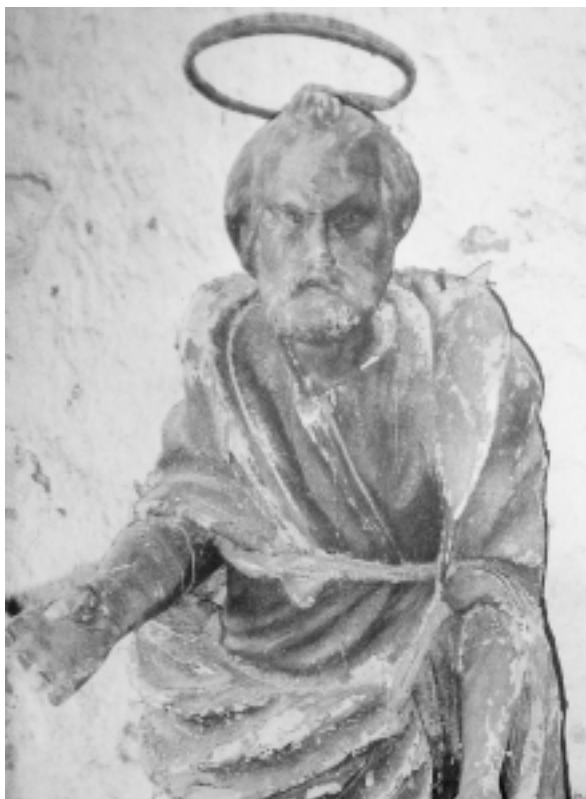
Brseč, St. Stephen's Church, St. Stephen's altar, statue of St. Paul

jenog okomitog ovjesa plašta. Istu temeljnu shemu nalazimo i u raščlambi draperije sv. Pavla. Fizionomija sv. Petra, istaknutih nadvijenih obrva, prema dolje povijenih usana i uvis uzdignute, sumarno modelirane kratke brade, tipološki je srodna fizionomijama svetaca u Filipani. Podijeljena u bujne i žitke oble pramenove, kosa dviju karijatidnih figura postavljenih na odsječke gređa u širini stupova oltarnog nastavka oblikovanjem je vrlo slična kosi sv. đakona u Lesišćini. Iako se brojnim motivima veže uz kipove iz Filipane, Zagreba i Lesišćine, brsečka skulptura kakvoćom znatno zaostaje za njima, osobito usporedimo li je s najvršnjim djelima ove skupine – kipovima u Filipani. Umjesto energičnog pokreta praćenog napetim linijama nabora, pokreti brsečkih figura, osobito sv. Pavla, kruti su i shematizirani, odnosi pokreta tijela i tijeka draperije nejasni su i površno shvaćeni, a ritam drapiranja zadržanog plašta umrtvljen, s umnoženim naborima koji se okupljaju u ornamentalizirane obrasce. Upalih skošenih očiju i zastrašujućeg izgleda, fizionomija sv. Petra poprimila je u interpretaciji brsečkog majstora groteskna obilježja. Po svemu sudeći, majstor brsečkih kipova raspolagao je istim predlošcima kao i majstori prethodno opisa-

nih kipova ili je poznao te kipove, pokušavši ih, u skladu sa svojim znatno skromnijim mogućnostima, kopirati. Iako je uspio prenijeti samo izdvojene elemente, ne pronikavši u srž plastičnih rješenja predložaka, njegovim kipovima ne nedostaju snaga i izražajnost rustične interpretacije. Na temelju takvih obilježja brsečki se kipovi stilski mogu odrediti kao djela provincijalnog i rustičnog baroka.

Iako je pala koja se nalazi u središnjem polju brsečkog oltarnog nastavka datirana s 1773. godinom, obilježja njegove arhitekture i ornamentike sugeriraju raniju dataciju. Oltarni nastavak ima konzolno prihvaćene bočne dijelove, a njegovo središnje polje omeđeno je parom tordiranih stupova i dvjema karijatidnim figurama postavljenim na odsječke gređa u širini stupova. Oko tordiranog dijela tijela stupova opliće se plastički oblikovana vinova loza, a na postamentima stupova, donjem dijelu tijela stupova i na bočnim krajevima predele nalaze se u visokom reljefu oblikovane kerubinske glavice. Oltarni nastavci s konzolno prihvaćenim bočnim dijelovima karakteristični su za oltaristiku sjevernog izraza 17. stoljeća, a opisana ornamentika dio je standardnog orna-

Brseč, crkva sv. Stjepana, oltar sv. Stjepana, kip sv. Petra, detalj (foto: V. Zajec)

Brseč, St. Stephen's Church, St. Stephen's altar, statue of St. Peter, detail

Brseč, crkva sv. Stjepana, oltar sv. Stjepana, karijatidne figure (foto: V. Zajec)

Brseč, St. Stephen's Church, St. Stephen's altar, caryatids

mentalnog repertoara drvenih oltarnih nastavaka 17. stoljeća. Najranije primjere tordiranih stupova na oltarnim nastavcima u Istri nalazimo na nekoliko oltara koji su datirani ili ih se okvirno može datirati na kraj 17. stoljeća ili prvo desetljeće 18. stoljeća.⁶ Prema tome se i za brsečki oltar i njegovu skulpturu može ponuditi približna datacija u razdoblje prijelaza iz 17. stoljeća u 18. stoljeće – razdoblje u koje smo okvirno datirali i kipove u Filipani, Zagrebu i Lesišćini.

Nedostatak podataka i neizvjestan izvorni kontekst većine skulptura ove skupine onemogućavaju njihovo preciznije datiranje i priječe donošenje čvršćih i obuhvatnijih zaključaka. Tipovi fizionomija, a u primjeru Brseča i obilježja arhitekture oltarnog nastavka svjedoče o utjecajima srednjoeu-

ropskog kiparstva i oltaristike, no njihovo izvorište zasad nije moguće preciznije odrediti. Nije moguće rekonstruirati ni puteve predložaka. Za razliku od većine primjera uporabe istih i srodnih predložaka u kiparstvu u drvu 17. stoljeća u Istri, lokaliteti na kojima se nalaze kipovi ove skupine međusobno su prilično udaljeni zbog čega pitanje međusobnih veza i utjecaja između majstora ostaje otvoreno. Ipak, izvjesno je da je riječ o djelima koja zavređuju istaknuto mjesto u katalogu kiparstva u drvu 17. i 18. stoljeća u Istri odlikujući se u tom kontekstu jasnoćom stilskih obilježja i izrazitom vrsnoćom kipova u Filipani i Zagrebu koji kakvoćom dosižu standarde razvijenih umjetničkih središta.

Bilješke

1 Neadekvatnost polikromacije najuočljivija je na licima figura gdje pre-maz boje otežava uvid u nijanse modelacije i odbljescima metalnog sjaja otvrdnjuje njihov izraz.

2 Izvještaj citira **M. Jelenić** u knjizi *Župa Filipana. Tisuću godina, 990–1990*, Pazin, 1991, str. 28. Autor ne navodi naslov i podrijetlo izvještaja.

3 Na njegovom se mjestu nekoć zacijelo nalazio drveni oltar posvećen Bogorodici od Krunice, danas smješten u lijevom brodu crkve, na kojem se, među ostalim, nalaze i kipovi sv. Filipa i sv. Jakova. Oltar se može datirati približno u sredinu stoljeća, a vjerojatno se na njega odnosi zapis vizitatora **A. Marcella** iz 1659. godine iz kojeg doznajemo da se u crkvi nalazi samo jedan oltar koji je neposvećen, ima pozlaćen retabl i kipove (*»statue di tutto rilievo«*), a o njemu se brine bratovština sv. Filipa i Jakova, titulara crkve. *Visite arciducali fatte del anno 1658. Et Venete 1659*, str. 223 (prema paginaciji izrađenoj u 20. stoljeću).

4 Prema: **I. Grah**, *Izvještaji pulskih biskupa svetoj stolici (1592–1802) (nastavak i kraj)*, »Croatia Christiana Periodica« XII(1988), br. 21,

str. 66. Usp. i izvorni tekst vizitacije objavljen pod naslovom *Status Dioecesis Polensis sub Episcopo Josepho Maria Bottari a. 1701* u *Folium diocesanum a curia episcopali Paentino-Polensis editum*, Annus III, Novembri, 1881, str. 176: *»Ecclesiam habet Parochialem Sanctorum Apostolorum Philippi et Jacobi, pauperem quidem sed ab industria Parochi summpere diligentis incipiunt multa fieri, et meliora sperantur(...)«*

5 Oltar je već nekoliko godina rastavljen zbog popravka crkve. Kao i njegova skulptura, u vrlo je lošem stanju i iziskuje hitnu stručnu obnovu.

6 Oltar sv. Franje Asiškog u crkvi Gospe od Karnela u Vodnjanu, također s ornamentom vinove loze na tijelima tordiranih stupova i bujnim ornamentom akantusa, na temelju čega ga možemo okvirno datirati na prijelaz 17. stoljeća u 18. stoljeće; oltar sv. Sebastijana u istoimenoj crkvi u Lindaru, s parom tordiranih stupova čija su tijela opletena vinovom lozom i ornamentom *baroknog* akantusa datiran je natpisom na pali u 1704. godinu, a glavni oltar u crkvi sv. Antuna Padovanskog u Marčani, na kojem kao i u Vodnjanu i Lindaru nalazimo na proboj rezbaren akantus, možemo datirati u razdoblje oko 1709. godine, kada je biskup Bottari posvetio novoizgrađenu marčansku crkvu.

Summary

Vlasta Zajec

Several Wooden Statues from Istria Created after the Same Model

The work interprets several as yet unpublished wooden statues from the Istria region, created after the same model, but evidently differing in quality. The statues of St. Philip and St. Jacob in the parish of the same name in Filipana have baroque features and represent one of the highlights of baroque wooden plastic art in Istria. Based on the likeness with the sculpture from Filipana, it has been presumed that the mannerist female figure of a saint from the Rošić Collection in Zagreb was the work of the same author. The statues of the two saints from St. Stephen's Church in Lesišćina are the

work of a less skilled master who used the same model. Although in comparison with other works in the group the statues on St. Stephen's Altar in the church of the same name in Brseč are of lesser quality, they present valuable examples of provincial and rustic baroque, with an emphasize on expressiveness. Based on the stylistic features of the statues, as well as on the architecture and ornaments of the Brseč altarpiece, the said sculpture has roughly been dated back to the turn of the 17th and the 18th centuries. The influence of Mid-European sculpture and altar art has also been noted.